
Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I.

Eds. Rastislav Kožiak – Jaroslav Nemeš. Bratislava: Chronos, 2006. 440 s.
ISBN 80-89027-19-9

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Obraz sv. Alžbety v legende od dominikánskeho mnícha Teodorika

Katarína Nádaská

NÁDASKÁ, Katarína: *The Image of St. Elizabeth in Legend by the Dominican Monk Teodoricus*. In: Svátec a jeho funkcie v spoločnosti I. Bratislava: Chronos, 2006, p. 333-343.

The author tries to present St. Elizabeth (1207-1231) in legend by the Dominican monk Teodoricus. A very interesting and typical characteristic of medieval texts is the creation of an image. With this in mind we will try to look at the picture of St. Elizabeth and her portrayal by the Dominican monk Teodoricus, as well as trying to capture the symbolic components used while composing this image. The main characteristic of the legend which is present in the whole life of Elizabeth is the ideal of poverty. The article focuses on humanity and Elizabeth's piety in the legend by Teodoricus as well.

KEYWORDS: Middle Ages, Legend, St. Elizabeth, Teodoric

Sledovať obraz určitej osoby v stredovekých prameňoch, znamená nielen dozvedieť sa informácie o danej osobe, ale najmä možnosť nahliadnúť pod povrch na prvý pohľad možno jasnej skutočnosti. Vytváranie obrazu sprevádza takmer každý prameň napísaný v období stredoveku, čo sa zvlášť týka literárneho žánru *vita* a spisov o svätých vôbec. Premyslený zámer legendistu odкрýva s vtedajším intelektuálnym prejavom aj snahu vykresliť obraz potrebný pre spoločnosť. Cez tieto zložky sa črtá myšlienková výbava a spiritualita v najjemnejších odtieňoch, čo nemôže byť zanedbateľné, ak si uvedomíme, že sú to korene odkiaľ vyrastá kult daného svätca a spolu s ním aj umelecké pamiatky, miera ich výskytu či obľúbenosti a taktiež jeho výtvarné zobrazovanie. Materiálna kultúra je bez myšlienkového pozadia ťažko čitateľná. Jeden z takýchto obrazov sa tu pokúsime bližšie predstaviť a pritom postihnúť aj symbolické prvky využité pri kreovaní obrazu sv. Alžbety (1207-1231) (obr. 1.).

„*Prolog knihy o živote a smrti a aj zázrakoch svätej Alžbety*,”¹ týmito slovami začína svoje dielo durínsky brat rádu kazateľov, Teodorik (+okolo 1292). Vynaložil nemalé úsilie na to, aby vytvoril čo najusporiadanejší a najpravdivejší obraz svätice,

¹ „*Prologus in librum de vita et morte miraculisque beatae Elisabet.*“ Vita s. Elisabethae de Thuringia. In: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Tomus III. Ed. A. F. Gombos. Budapest: Academia litterarum de sancto Stephano rege nominata, 1938, Prologus, s. 2341.

sv. Alžbety. Ako sám uviedol, neuspokojil sa s nesúrodými informáciami a nad všetkým, o čom písal, uvažoval.² Spis začal vznikáť v roku 1289, teda v čase, keď Alžbeta bola už vyše 50 rokov zaradená medzi svätých. Úloha, ktorú si Teodorik zrejme kládol, tak nesúvisela s dokazovaním Alžbetinej svätosti, ale s rozšírením, upevnením a doladením jej kultu medzi ľuďmi, aby bol spis na „úžitok cirkvi.“³ Ak by sme doslovne chápali Teodorikovo vysvetlenie, že prácu započal potom, ako ho k tomu povzbudzovali „*ctené a zbožné osoby*,“⁴ môžeme povedať, že v spoločnosti bol dopyt po správnej a jednotnej interpretácii života sv. Alžbety. Ak boli „zadávatelmi“ legendy vyššie vrstvy, čo mohol byť mestský patriciát, Teodorik sa určite snažil podať obraz zrozumiteľný laickým vrstvám bez zohľadnenia politickej či ideovej príslušnosti, čo sa robievalo pri konkrétnom objednávateľovi. V prípade ľudí „*ctených a zbožných*“ tak išlo o hovorcov spoločnosti, kde sa po-cit'ovala potreba priblížiť kult svätice a rovnako mohlo ísť o vyššiu vrstvu, ktorá bola šíriteľom mnohých patrocinií. Tento fakt je viditeľný aj na Slovensku v rozšírení alžbetínskeho zasvätenia v nemeckom mestskom prostredí. Taktiež to boli práve laici, kvôli ktorým vznikol rád kazateľov, aby ich viedol na správnej duchovnej ceste aj upriamovaním na sväté vzory. Medzi ne patrila i sv. Alžbeta a dôležitými nositeľmi jej kultu dominikáni nesporne boli.⁵ V prospech určenia širším vrstvám svedčí aj fakt, že Teodorik pripustil vysoký počet zázrakov. Najvýraznejšia črta, ktorú sv. Alžbeta po sebe zanechala, bola práve pomoc chorým.

Teodorikovo rozprávanie postupuje chronologicky v ôsmich knihách, ktoré na seba nadväzujú, ale každá je zároveň jedným obdobím, resp. oblasťou v živote svätice. Vo svojom koncepte Teodorik najviac využíva prvky každodenného života, motívy bežných ľudských vzťahov, emócií, známych miest a to zaodievá kristocentrizmom.⁶ Legendista sa prejavuje ako znalec života vyšších aj nižších vrstiev, no „svoju“ sv. Alžbetu situuje najmä do prostredia zrozumiteľnému pre čo najširšie vrstvy. Správanie na hrade Wartburg, či zvýraznenie Alžbetinej urodzenosti, používa ako kontrasty, ktoré vyznievajú v neprospech aristokratických hodnôt. Deje sa tak nie preto, aby autor zavrhol nobilitu všeobecne, ale, aby vysvetlil spiritualitu chudoby a odmietnutie „*klamlivého a prázdneho šťastia tohto sveta*.“⁷ Postavy, ktoré v texte nájdeme, sú typizované vertikálne v spoločenských vrstvách a horizontálne v povahovej polarizácii. Vertikálna spoločenská hierarchia siaha od kráľa cez rytiera a dvornú dámu až po slúžky a žobrákov. Dôležitejšie je však horizontálne rozvrstvenie. Neštylizuje spôsobom, kde urodzení sú dobrí a chudobní

² Tamže.

³ „...*ad utilitatem ecclesiae*...“ Tamže, VII. 10.

⁴ „...*honesti personae et devoti*...“ Tamže, Prologus, s. 2342.

⁵ Práve v dominikánskom kláštore v Perugii ju 27. mája 1235 svätorečil pápež Gregor IX. v hojnom sprievode duchovenstva i ľudu. CADDERI, C. A.: Santa Elisabetta d'Ungheria. Padova: Edizioni Messaggero, 1988, s. 158. Franzen ju radí medzi nasledovníčky dominikánskej idey, nie františkánskej. FRANZEN, A.: Malé cirkevné dejiny. Praha: Zvon, 1995, s. 298.

⁶ U františkánov silno prítomný najmä od pôsobenia sv. Bonaventúru (okolo 1218-1274), u dominikánov zjavný upriamením na Sv. Písmo. MOLNÁR, A., ŘÍČAN, R.: 12. stololetí cirkevných dejín. Praha: Kalich, 1989, s. 466, 467.

⁷ „...*fallax et inanis mundi huius felicitas*!“ Vita...c.d., IV. 9. „*Ipsa autem Dei gratia plena cognoscens huiusmodi commoditates et fastus principum et divitum de incommotis et oppressionibus pauperum plerumque provenire*. ...“ Tamže, V. 10. Mala požívať iba „...*quibuslibet bonis, nisi iuste quaesitis*...“ Tamže, II. 3.

zlí, ale ani naopak. Ide a individuálnu pozíciu v konaní doba a zla, ktorá závisí na milosti Božej. S ľahším prijímaním legendy má súvis aj umiestnenie deja. Prvé mesto, ktoré Teodorik spomína, je Eisenach, sídlo žobravých rádov.⁸ Bolo svedkom Alžbetiných premien, preto má toto mesto symbolický význam. Najprv žila na hrade Wartburg, neskôr v meste Marburg, medzitým krátko v Eisenachu a Bambergu. Časť legendy o zázrakoch zaberá rozsiahle územie piatich diecéz, resp. arcidiecéz Mohuč, Trevír, Kolín, Würzburg, Paderborn.⁹

Prvé poslanstvo, ktoré chcel legendista dielom vyjadriť, umiestnil hneď na jeho začiatku: išlo o význam sv. Alžbety pre Durínsko a jeho mravy. Môže nás to priviesť k názoru, že legenda mala v prvom rade lokálny význam. Samotný príchod sv. Alžbety na svet podľa Teodorika súvisel s Durínskym a s typicky ženskou úlohou zmierovateľky. Na durínskom markgrófskom dvore sa hádalo šesť urodzených rytierov známych aj skladateľského umenia. Bolo to teda miesto kvitnúcej dvorskej kultúry. Durínske kniežatá chceli spor rozsúdiť a poslali po šľachtica, boháča a zároveň filozofa Klynsora z Uhorska – Sedmohradska, človeka vzdelaného vo svetských vedách. Keď tento arbiter v noci pozoroval hviezdy, povedal, že sa „*túto noc narodí uhorskému kráľovi dcéra, ktorá dostane meno Alžbeta, bude svätá a dajú ju za manželku synovi kniežaťa. Celá zem bude jasat' a zvelebovať chválou jej svätosť.*“¹⁰ Vidíme, že ako prvé ju autor pomenoval „*Elisabeth*“ – Elisaba, Eliseba – Bohu zasvätená alebo Boh je vernosť.¹¹ Dať meno znamená, dať identitu. Udalosť Alžbetinho narodenia nesie výrazné prvky *imitatio Christi*. Klynsor prišiel zo Sedmohradska, najvýchodnejšieho kúta kresťanskej latinskej Európy, teda prišiel z východu, podobne ako traja králi sledujúci hviezdu. V prípade hviezd nejde o astrológiu, ale o sledovanie Božích znamení. Príbeh vyznieva tak, že skutočným zmierením pre rozhádaných rytierov je žena, ktorá odmietne prepych dvorského života a ozdraví mravy: „*...skrz túto svoju vyvolenú Alžbetu (Boh, pozn. autorky) požehnal meno a miesto.*“¹²

Alžbetinu svätosť legendista od začiatku vysvetľuje ako zásah Božej milosti, ktorá pôsobila už nestáalom detskom tele a prinesie „*hojné ovocie*“ v dospelosti.¹³ Jej príchod do Durínska Teodorik sprevádza výpočtom skvostných vecí. Demonštruje ním Alžbetin urodzený pôvod a jej význam pre Durínsko, čo má v jej kulte dôležité miesto, ako to vidíme v zmienke z roku 1245 v označení Alžbety ako „*gloria Teutoniae.*“¹⁴ Spojenie s dvorskou kultúrou predstavujú v legende cnostní rytieri ako napr.

⁸ Mnoho durínskych miest bolo sídlom františkánov, ktorí do Durínska prenikali od roku 1224. Kronika Jordána z Giano. In: Františkánske prameny II. Bratislava: Serafin, 1994, 2365-2368.

⁹ MARSINA, R.: Milovníčka milosrdenstva. (úvodná štúdia k slovenskému prekladu legendy O živote a smrti aj o zázrakoch svätej Alžbety) In: Legendy stredovekého Slovenska. Ed. R. Marsina. Trans. R. Marsina, J. Sopko, O. Vaneková. Budmerice: Rak, 1997, s. 142.

¹⁰ „*Noveritis, quod in hac nocte nascitur regi Ungariae filia, quae Elisabeth nuncupabitur et erit sancta tradeturque huius principis filio uxorem, de cuius sanctitatis preaconio exultabit et exaltabitur omnis terra...per hunc praelectae suae Elisabeth benedixit nomen et ortum.*“ Vita...c.d., I.1.

¹¹ TKÁČ, A. a kol.: Dóm sv. Alžbety v Košiciach. Košice: Sása, 2000, s. 55.

¹² „*...per hunc praelectae suae Elisabeth benedixit nomen et ortum.*“ Vita...c.d., I.1.

¹³ „*...quae misit radicem deorum, faciet fructum sursum, afferet fructum multum, faciet multa bona opera.*“ Vita...c.d., I. 5.

¹⁴ BELLIFEMINE, G.: Introduzione critica. (úvodná štúdia) In: Der sog. Libellus de dictis quatuor ancillarum S. Elisabeth confectus. Studi in onore di S. Elisabetta d'Ungheria. Ed. G. Bellifemine. Molfetta: Mezzina, 1998, s. 19.

Walter a Rudolf z Varila, ktorí sv. Alžbete viackrát pomohli.¹⁵

Čím sa sv. Alžbeta prostredníctvom Teodorika prihovárala stredovekému človeku inak ako predchádzajúce svätice? Čo je v jej obraze nové a mohli by sme to stotožniť s novými myšlienkovými prúdmi konca 13. storočia? Odpovede na tieto otázky považujeme za hlavné črty, ktoré Teodorik vo svojom obraze sv. Alžbety sformoval.

Teodorik síce postupoval pri konštrukcii obrazu chronologicky, ale s použitím tých istých námetov, ktoré len postupne dotváral do konečnej podoby. Alžbetin život sa tak javí na začiatku vo viacerých rovinách, ale na konci akoby len v jednej.

Výraznou súčasťou každej legendy o svätých je Biblia. Kedy však v našom prípade ide o jej zvyčajné využitie a kedy o medikantský kristocentrizmus? Na jednej strane nachádzame tradičné schémy ako napr. Ľalia krajšia ako Šalamún vo svojej nádhere, prirovnanie k Absolónovej záhube alebo Alžbetino obetovanie svojho dieťaťa na oltár Bohu ako Panna Mária,¹⁶ čo má náväznosť aj na rozkvitajúci kult Panny Márie v Teodorikovej dobe. Na druhej strane však prevažujú tie narážky na Písmo, ktoré dokazujú Alžbetinu „túžbu po evanjeliovej chudobe,¹⁷ napr. k svojmu „jedlu prizvala úbožiacov a opovrhnuté osoby,¹⁸ ako to urobil aj Kristus. Tieto postavy, resp. zápletky, majú stotožniť sv. Alžbetu s ideálom Krista v kontexte *vita apostolica*, ktorý sa ako lavína širil Európou v podobe žobravých rádov, ale aj heréz. Františkánska spiritualita bola od 60. rokov 13. st. výrazne kristocentrická, podobne aj dominikánska, preto sa objavuje *imitatio Christi* v Teodorikovej práci ako dominantné. Stredovekému človeku tieto narážky automaticky indikovali evanjelium, preto vedel, ako ich má pochopiť a prežiť. Teodorik v tomto smere poukazuje na sv. Alžbetu ako nielen na nasledovníčku Krista, ale najmä na sústredenie jej života okolo úbohých, ktorí boli pre ňu druhým Kristom.

Hlavnou črtou, ktorá sa tak v legende tiahne celým Alžbetiným životom, je ideál chudoby. Ideál nový – módný v kresťanskej spiritualite 13. storočia, zahŕňajúci skutky milosrdenstva a dobročinnosti.¹⁹ V sv. Alžbete núdzni vyvolávali súcit a milosrdenstvo, no zároveň považovala cit bez skutku za málo.²⁰ Špecifikum Alžbetinho vnímania chudoby spočíva v dvoch rovinách.

¹⁵ Vita...c.d., I. VII., 5. VIII., 6. V.

¹⁶ Tamže, II. 10., VII. 3., II. 6.

¹⁷ „...*evangelicae desiderium pauperitatis*...“ Tamže, II. 8.

¹⁸ „...*miserabiles et despectas personas mansae suae apponeret*...“ Tamže, VI. 4.

¹⁹ Život podľa *vita apostolica* sa vývojom menil. Jeden z pohľadov na túto genézu prezentuje monografia Spiritualita a historie. V nej autor tvrdí, že tento nový spôsob náboženského života mal síce silné laické črty, ale nakoniec aj v ňom prevládla koncepcia kláštornej spirituality. Dôvodom bolo to, že elitárska mníšska spiritualita dlho určovala, čo je to svätec. Aj žobravé rády, i keď si zachovali určitú voľnosť, jednoduchosť a dôraz na kázanie ľudu, prijali uznávaný konvenčný životný štýl. Obmedzenie spirituality na kláštory bolo v 13. st. ohrozené, no v skutočnosti v cirkvi ešte dlho prevládlo. Je teda možné tvrdiť, že spiritualita hnutia *vita apostolica* nebola ani tak prijímaná, ako skôr cirkvou usmerňovaná do prijateľnej podoby. SHELDRAKE, P.: Spiritualita a historie. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 71, 73. Tu autor akoby oddelil vyznavačov *vita apostolica* od cirkvi. Sv. Františka z Assisi (1181-1226) a rovnako aj Petra Valdesa (1140-1206) však považujeme za „súčasť“ cirkvi. Inšpirovali sa dokonca totožnou staťou z Matúšovho evanjelia, ale bolo ich osobným rozhodnutím, či budú pápeža a biskupov akceptovať. Obaja patria k integrálnym prúdum vývoja cirkvi.

²⁰ Vita...c.d., II. 8.

Najprv Teodorik rozvinul motív dobročinnosti. Píše, že u sv. Alžbety to „nebol tak veľmi vrozený stav kráľovského pôvodu, ale zhora vyliata dobrotivosť milosti, prenikajúca do jej srdca...neprejavovala ju pre pominuteľnú slávu márnosti, ale z vnútorného hlbokého milosrdenstva a lásky k blížnemu.“²¹ V osobe Alžbety dostáva dobročinnosť novú náplň – nejde o formálny prejav súvisiaci s vyšším spoločenským postavením, ale o úprimný skutok. Druhá rovina, viditeľná najmä v jej dospelosti, je pohľad na chudobu ako na Pani Chudobu. Bedár sa stal objektom lásky. Starat' sa o chudobných prestalo byť len výsadou biskupa či mníchov.²² S bohatnutím spoločnosti, ktorá mala základ v „renesancii“ 12. storočia, sa z chudobných vyvinul stav – spoločenská vrstva.²³ Ježišove slová o láske k blížnemu začali byť potom akoby viditeľnejšie a z chudoby sa stala cnosť.²⁴ Teodorik to pretavuje do zázraku s krížom, keď ústami Alžbetinho manžela Ľudovíta (1200-1227) uvádza: „...v chorých údoch sa prijíma a ošetruje Pán Ježiš Kristus.“²⁵ Opatera chorých a rozdávanie almužien je len začiatkom cesty, ktorá vyvrcholí v sľube, kedy sv. Alžbeta obnažená položí ruky na odhalený oltár a vzdá sa sveta. Jej sľub sa podobá viac na sľub sv. Františka ako na ten sv. Kláry, pretože sv. Alžbeta neodišla do klauzúry. Taktó sa Alžbetino chápanie chudoby stotožnilo s Františkovým ideálom Pani Chudoby ako pravej cesty k Bohu. Túto základnú líniu vyplňajú a posilňujú ďalšie dve a to ľudskosť a zbožnosť.

Čo naznačuje ideál chudoby v Teodorikovej legende? Sv. Alžbeta svoj sľub vykonala v minoritskom kláštore, ktorý sama založila. Tejto udalosti predchádzala nesplnená túžba živiť sa žobraním, čo jej spovedník Konrád z Marburgu (1180/1190-1233) zakázal. Napriek tomu neprestávala nasledovať „rady evanjelií“ a na Veľký piatok zložila svoj sľub.²⁶ Veľký piatok je dňom, kedy sa najviditeľnejšie prejavilo Ježišovo človečenstvo a kedy zároveň zomrel v ľudskom svete. Nie je teda náhodné, že sv. Alžbeta práve v tento deň vykonala nemenné rozhodnutie bezvýhradne žiť evanjeliovým životom a vzdať sa všetkého. Ak si uvedomíme Ježišovo utrpenie na Veľký piatok ako prejav človečenstva spojené s Alžbetiným rozhodnutím pre *vita apostolica*, obe nás privádzajú k veľkému fenoménu, ktorým je ľudskosť – záujem a upriamenie na človeka.

Bola to prvá vlastnosť stredovekej cirkvi, ktorú osvietenici vymazali zo stre-

---

²¹ „...non tam nativa regalis originis ingenitas, quam votiva desuper infusae gratiae benignitas cordi eius impresserat...non pro transitoriae laudis vanitate, sed ex internae miserationis exhibuit charitate.“ Tamže, II. 10.

²² MESSINA, R.: Dějiny charitativní činnosti. Kostelní Vydří: Karmelitánske nakladateľství, 2005, s. 88.

²³ BARTOLI, M.: Svatá Klára. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 80.

²⁴ Tamže, s. 81, 83.

²⁵ „Intellexit enim, quod in membris suis (bedárových – pozn. autorky) infirmis suscipitur et fovetur Christus Dominus Iesus.“ Zázrak s krížom je udalosť, pri ktorej Alžbeta uložila chorého do manžellovej postele. Keď to zistila Alžbetina svokra, privolala svojho syna, Alžbetinho manžela, Ľudovíta a ten namiesto chorého našiel v posteli kríž. Vita...c.d., II. 7. (obr. 2.)

²⁶ „Cum enim dies agerentur dominicae passionis ante pascha, erat Christi discipula in quodam suo oppido, in quo viri religiosi fratres Minores, quos etiam ibidem locaverat, habitabant. Die autem parascevae, dum pro mysterio et memoria Salvatoris pro nobis nudi, in nuda cruce pendentis, ...magistro Conrado et quibusdam de fratribus praesentibus, in quadam capella ponens se, seu sacras manus suas super altare nudum, voluntati propriae, parentibus, liberis et cognatis omnibusque huius mundi pompis renunciavit imperatrix Christi, et omnio se exiit et nudavit, ut nuda nudum paupertatis et charitatis sequeretur.“ Tamže, VI. 1.

doveku. Jej prítomnosť je však evidentná a v obraze sv. Alžbety zohráva dôležitú úlohu. Prvú Alžbetinu činnosť, ktorú autor spomína, je jej vrúcne klaňanie pred oltárom a hra, pri ktorej vždy myslela na dobročinnosť a striednosť.²⁷ Za patróna si malá Alžbeta priala sv. Jána Evanjelistu, „milovníka čistoty... ochrancu panenstva.“²⁸ Ide o mužský vzor, čo však nemusí byť prekvapivé, ak si uvedomíme, že sv. Alžbetu nazývali aj „Kristova učeníčka“ či „žena – apoštolka.“²⁹ Keďže Teodorik stotožnil sv. Alžbetu so sv. Jánom v čase, keď rástla túžba po apoštolskom živote podľa evanjelia, zaradil ju tým k *vita apostolica*, nehovoriac o Jánových atribútoch mladosti a lásky k Ježišovi, čo je blízke práve zbožnosti sv. Alžbety. Sv. Ján ako apoštol a evanjelista má pre evanjeliový život ešte jednu významnú črtu. „Na počiatku bolo Slovo a Slovo bolo u Boha a to Slovo bolo Boh... Všetko povstalo skrze neho a bez neho nepovstalo nič z toho, čo povstalo.... A Slovo sa telom stalo a prebývalo medzi nami.“³⁰ V Jánových slovách je prítomný moment ľudskosti až telesnosti korešpondujúci s kristocentrizmom aj s ľudskosťou vrcholného stredoveku. Jej prejavom sú emócie. V časoch rytierskych spevov je emotívnosť na vrchole, prebudila sa romantická láska k žene až k sebazničeniu.³¹

Cirkev v ustáľujúcich sa sviatostiach,³² v slávení sviatkov radostných i venovaných zosnulým, rozohráva nevidané prejavy ľudských pocitov. Človek sa ako ľudská, telesná bytosť dostáva do hlavnej pozornosti, preto sa šíri napríklad stávanie betlehemov a zobrazovanie utrápeného Kristovho tela na kríži a tiež preto je žobrák evanjeliovým Kristom. Cirkev vytvorila svoj variant rytierskej kultúry.

V Teodorikovej legende má citovosť kľúčové miesto. Nielenže vytvára obraz sv. Alžbety ako radostnej asketičky, ale usmerňuje a uľahčuje stredovekému človeku prežívanie textu legendy sugestívnymi výjavmi ako napr. časť, keď si nemohla nájsť prístrešok a prikryla sa lístím.³³ Alžbetina priazeň k sv. Jánovi tak hneď na začiatku symbolizuje jej vrúcne prejavy nábožnosti a radosti z hry. Ako sú deti výtvarne znázornené v podobe zmenšeniny dospelého, tak mala Alžbeta v legende už v detstve cnosti dospelej. Odlišovala sa svojou náklonnosťou k služobníctvu, zbožnosťou a nepoužívaním ozdôb, pričom bývala veselá.³⁴

Ďalším čriepkom v obraze sv. Alžbety, ktorý Teodorik vykresľuje pod vplyvom rozkvetu ľudskosti, sú prejavy ako askéza, radosť, zovňajšok, bolesť, individualita.

²⁷ Mala vlastnosti, aké pri výchove kresťanských dievčat vyzdvihol už sv. Hieronym v liste pre Laetu. List sa týkal jej dcéry sv. Pauly ml. Mala sa obliekať čo najjednoduchšie, jeť striedme jedlá, nevenovať sa hudobným nástrojom a žiť v prostredí pokojných a nábožných žien. YARBROUGH, A.: Christianization in the Fourth Century: The example of Roman Woman. In: Church History. 45, 1976, s. 163.

²⁸ „...castitatis amatrix, Iohannem apostolum et evangelistam virginitatis custodem optabat habere patronum.“ Vita...c.d., I. 4.

²⁹ „...Christi discipula...“ Tamže, VI. 1. „feminei sexus apostola“ Bellifemine, G.: Introduzione critica...c.d., s. 19.

³⁰ Jn 1, 1. 3. 14. Sväté Písmo Starého i Nového zákona. Rím: Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1995, 2623 s.

³¹ Bližšie pozri napr. „Tristanovský mýtus“ a jeho rozpracovanie v diele Denisa de Rougemont. ROUGEMONT, D.: Západ a láska. Bratislava: Kalligram, 2001, s. 15-134.

³² Na ich ustálení mal výrazný podiel Peter Lombardský (1095-1160). Sviatosti od obdobia vrcholného stredoveku sprevádzali celý život človeka. Molnár, A., Řičan, R.: 12. stololetí...c.d., s. 491.

³³ Vita...c.d., V. 11.

³⁴ K detstvu sv. Alžbety bližšie pozri tamže, I.

Aj keď to môže vyznieť paradoxne, osobité miesto v živote sv. Alžbety mala radosť. Teodorik spomína tleskanie, sladký úsmev alebo spev. „*V biede mala chudobný a ťažký život, s veľkou radosťou a trpezlivosťou znášala príkoria,*“³⁵ vysvetľuje autor. Jej radosť sa sústreďovala nielen na veci, ktoré mala rada, ale aj na radosť, ktorá postupne prevážila a súvisela so znášaním strastí a tým s pokrokom v duchovnom živote. Finálny obraz Alžbetou prežívanej radosti charakterizuje citát: „*Slzy tiekli ako z prameňa, jej tvár sa však javila príjemná a jasná. Bola radostná a veselá aj v trápení.*“³⁶ Pocit potešenia ju sprevádzal celý jej život. Na druhej strane bolesť a smútok sv. Alžbeta najviac cítila, keď ju, podľa Teodorika, vyhнали z Wartburgu a tiež pri smrti manžela. Teodorik však nezabudne dodať, že ju naďalej doprevádzala „*veľká veselosť ducha.*“³⁷ Vzniká zaujímavý obraz, keď na pozadí životnej drámy osočovania, smrti manžela, odvrhnutia a biedy, v konaní askézy, ne stráca hlavná hrdinka pocit radosti, ktorá síce neuberá váhu ťažkostí, ale je dôkazom okúsenia neba už na zemi. V novej spiritualite a tu najmä u sv. Františka mala radosť osobité miesto.

Teodorik nám nezanechal ani v náznakoch telesný opis sv. Alžbety, hoci zovňajšok jej manžela popísal. Alžbetino telo bolo prostriedkom, aby sa duša dostala do neba. Od mladosti podstupovala bičovanie a pôsty. Sv. Alžbeta bola askétkou, v čom jej manžel nebránil. Legendista ich manželstvo opisuje ako harmonické, úprimné a sväté.³⁸ Fakt, že do manželskej postele kládla chorých, mal byť znakom posvätenia a čistoty ich manželského zväzku.³⁹ Alžbeta v legende túžila za panenstvom, i keď milovala svojho manžela. Je to rozpor, ktorý Teodorik nerozriešil. Opísal vo sv. Alžbete túžbu po hodnotách, ktoré sa považovali za cnosti. Ako askétka mala milovať panenstvo, ako manželka svojho manžela. Pri pohľade na kríž sa zriekla nosenia ozdôb, až nakoniec z rúk spovedníka Konráda prijala jednoduchý habit. Motív bezvýhradnej poslušnosti magistrovi Konrádovi zvyrazňuje fakt, že Alžbeta nevystupuje ako pasívna, ale aktívne prejavuje svoje postoje: napríklad z vlastnej iniciatívy zriadila špitál, zorganizuje pomoc počas hladu, diskutovala s magistrom Konrádom.⁴⁰ Teodorik ju úplne neuniformuje do hagiografických stereotypov, necháva vyniknúť jej vlastnostiam, čo má v kontexte dôrazu na ľudskú identitu svoje opodstatnenie.

Popri chudobe a ľudskosti je ďalším faktorom zbožnosť. Autor nazýva spôsob jej života „*zbožnosťou.*“⁴¹ Vyznačovala sa tým, že skutky milosrdenstva, askézy, meditácie, videnia i zázraky obsiahli jej život v stave laika. Legenda nespomína, že by sa venovala štúdiu Písma. Alžbetina zbožnosť je však vykreslená ako evanjeliová. Predchádzajúci rozpor medzi *vita activa* a *vita contemplativa* sa tu stráca. Alžbeta sa zúčastňovala života cirkvi. Niet pochyb, že slávenia Eucharistie, úcta

³⁵ „...in paupertate pauperem gessit vitam et gravem, cum hilaritate multa et patientia pertulit egestatem.“ Tamže, VII. 1.

³⁶ „...fluentibus autem tamquam de fonte lacrimis, vultu eius iucundissimo et serenissimo existente. Erat namque gaudens et iucundissima etiam in tribulatione.“ Tamže, VII. 10.

³⁷ „...cum multa iucunditate spiritus...“ Tamže, IV. 9.

³⁸ K manželstvu sv. Alžbety a Ľudovíta bližšie pozri tamže, II., III.

³⁹ KLANICZAY, G.: Holy Rulers and Blessed Princesses. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 372.

⁴⁰ Vita...c.d., s. VI. 4., III. 7., VIII. 3.

⁴¹ „...iubilans eximiaque devotionis...“ Tamže, VIII. 4.

k relikviám, zasvätenie najmladšieho dieťaťa premonštrátom zaraďujú sväticu k odaným veriacim. Dostávala povzbudenie od pápeža Gregora IX. (1227-1241) a prísne duchovné vedenie magistra Konráda. Jej meditácie vedúce k zjaveniam tak nestali mimo vedomia cirkvi. Svojou zbožnosťou vplývala aj na ostatných. Buď svojím príkladom, keď sa k jej spôsobu života pridali jej služobnice, alebo svojimi horlivými modlitbami, ktorými vedela premeniť vnútro človeka, ba dokonca aj pomôcť zomrelým dušiam. Po odchode z Wartburgu sa živila prácou vlastných rúk pri špitáli, ktorý v Marburgu založila z vdovských peňazí.

Aj keď sv. Alžbeta pochádza z kráľovskej dynastie, Teodorik ju nevníma ako tradičnú dynastickú sväticu. Naznačuje to v jej odmietnutí návratu do Uhorska, kedy kráľovského posla svojho otca nenasledovala a vrátila sa k svojej ručnej práci.⁴² Scéna predstavuje sv. Alžbetu, ktorá odmietla kráľovský život a pokračovala v práci ako v symbole svojho nového života. Pokiaľ sa starší typ svätíc spájal s legitimizačnými spismi, inštitucionalizovaním cirkvi a kristianizáciou,⁴³ Teodorikov obraz sv. Alžbety opúšťa tieto vzory: napríklad kým budova kláštora u predošlých dynastických svätíc znamenala skôr upevnenie cirkvi, tak Alžbetin špitál bol znamením lásky k blížnemu.

Smrť sv. Alžbety, podobne ako narodenie, je výrazne symbolické. Chorobou trpela dvanásť dní, posledné tri dni neprijímala návštevy. Zomrela pred oktávou sv. Martina. V deň sviatku sv. Martina, ale v roku 1224, prišli do Durínska františkáni.⁴⁴ Pri zomieraní, keď počula kohúta,⁴⁵ hovorila o Kristovom narodení, o tom, že prichádza hodina – polnoc, kedy sa zrodí nová hviezda a „*napokon v plesajúcim duchu spočinula v Pánovi*“.⁴⁶ Odišla v chudobe oblečená v tunike. Táto chvíľa sa nám predstavuje ako zlom, v ktorom sa Kristus z lásky k ľuďom narodil pre svet a sv. Alžbeta sa z lásky k Bohu narodila pre nebo.

Text legendy, kde Teodorik zakomponoval mnohé symboly, opäť prezrádza, že bola určená pre širšie vrstvy, i keď popud na jej napísanie vyšiel z vyšších a vzdelanejších kruhov. Symbolická reč na jednej strane poskytovala námety na výklad, aby bola legenda čo najzrozumiteľnejšia.⁴⁷ Na druhej strane to bol priestor pre prispôbovanie a vytváranie nových výkladov, napr. zázrak s krížom je na hlavnom oltári v Dóme sv. Alžbety v Košiciach znázornený ako kríž obklopený červenými

⁴² Sv. Alžbeta zobrala do rúk vreteno a priadla vlnu. Tamže, VI. 9.

⁴³ HOMZA, M.: *Mulieres suadentes*. Bratislava: Lúč, 2002, s. 46-79.

⁴⁴ *Kronika Jordána z Giano...c.d.*, 2366.

⁴⁵ Kohút ako symbol zmrtvýchvstania a svítania. BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. Bratislava: Obzor, 1992, s. 132.

⁴⁶ „*Itaque per totam illam diem et noctem, sicut praedictum est, sacratissimis mentis affectionibus in coelum elevatis divinisque colloquiis inflammata, spiritu tandem iubilando requievit et quasi suaviter obdormiens inclinato capite exspiravit anno Domini 1231, si que a dolore mortis extranea, occurrentibus et comitantibus angelis et sanctorum turbis ad regna evolavit sydereae*.“ *Vita...c.d.*, VIII. 4.

⁴⁷ Pri symbole treba vždy niečo dopĺňať...Symboly sú dôležitými úločkami bytia, lebo človeku pomáhajú hľadať, tušiť, či priam nájsť zmysel svojej existencie. GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*. Bratislava: Veda, 2001, s. 25.

a bielymi ružami, pritom v Teodorikovej legende sa ruže nespomínajú.⁴⁸ (obr. 2.)

Epické príbehy života svätej boli prostriedkom, aby mních Teodorik predstavil život vrcholiaci svätosťou v trpezlivosti, dávaní almužien, v obdivuhodných skutkoch a vlastnostiach. K dosiahnutiu *vita apostolica* smeroval celý dej, ktorý sa potom spomalil a opisoval Alžbetine cnosti. Obraz, ktorý týmto Teodorik vytvoril, nie je umelým konštruktom či manipuláciou, ale výsledkom prirodzeného vývoja, ktorý sa snažíme vyjadriť slovami.

Katarína Nádaská; Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta
poslucháčka V. ročníka študijného odboru História (katnadaska@pobox.sk)

---

⁴⁸ Pozri pozn. 25. Pohľad na interpretáciu legendy o sv. Alžbete vo výtvarnom umení s presahom aj do politických udalostí dáva poznať široké možnosti pri výklade života svätice. SUCKALE, R.: Maľby retabula hlavného oltára v Dóme sv. Alžbety v Košiciach. In: Gotika. Ed. D. Buran. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2003, s. 364-373. Podobné dotváranie jej kultu a vsúvanie nových epizód do Alžbetinho života sledujeme aj na začiatku 14. st. Ide o známy zázrak s ružami, kedy sa jedlo v Alžbetinom náručí premenilo na voňavé ruže. V autentických prameňoch z jej života pritom nenachádzame o tomto zázraku žiadnu zmienku. Klaniczay, G.: Holy Rulers...c.d., s. 369-372.

Obrazová príloha

Obr. 1. Sv. Alžbeta z hlavného oltára v Dóme sv. Alžbety v Košiciach. Podľa Tkáč, A. a kol.: Dóm sv. Alžbety v Košiciach. Košice: Sása, 2000, s. 40

Obr. 2. Zázrak s krížom z alžbetínskeho cyklu na hlavnom oltári v Dóme sv. Alžbety v Košiciach. Podľa Tkáč, A. a kol.: Dóm sv. Alžbety v Košiciach. Košice: Sása, 2000, s. 48

Summary

The Image of St. Elizabeth in Legend by the Dominican Monk Teodoricus

Katarína Nádaská

A very interesting and typical characteristic of medieval texts is the creation of an image. This is especially true of the genre of *vita* and the writings about saints. With this in mind we will try to look at the picture of St. Elizabeth (1207-1231) and her portrayal by the dominican monk Teodoricus, as well as trying to capture the symbolic components used while composing this image. The writing came into being in 1289. People demanded a correct and unanimous interpretation of the life of St. Elizabeth. The writing was mostly meant for the laymen. Teodoricus's story continues chronologically in eight books consecutively, but each book is also one period in the life of the saint. Teodoricus uses everyday life themes, the motives of ordinary human relationships, emotions, well-known places and this is all under the concept of Christocentrism. The often mentioned *imitatio Christi* doesn't concentrate only on Christ, but mainly on the ideal of Christ connected with the *vita apostolica*.

The main characteristic of the legend which is present in the whole life of Elizabeth is the ideal of poverty. It was an ideal that was new and fashionable in Christian spirituality in the 13th century. The granting of alms is not a formal presentation of a higher status. The poor man has become the object of love. The perception of poverty by St. Elizabeth had become identical with St. Francis's of Assisi ideal of poverty where it became Lady Poverty. The poor man had become a second Christ for her. *Vita apostolica* with the stress on the humankind of Christ is a sign of concentration on the individual person and therefore humaneness. By celebrating various occasions and by settling the sacraments, the Church unusually puts the manifestations of human emotions into light. The Church created its own "knight culture". This shows e.g. on St. Elizabeth's adoration of her patron St. John Evangelist. Emotionality has a prime place in Teodoricus's legend. Another main factor apart from poverty and humanity is piety. St. Elizabeth was special in that all her deeds of mercy, her asceticism, meditations and miracles happened while she was still a laywoman and while she practised regular religious duties.

Even though St. Elizabeth came from a royal dynasty, Teodoricus does not consider her a typical dynasty saint. Her sanctity is characteristic of mendicant saints. The symbolic language of the legend is the source for a clear interpretation as well as new interpretations of Elizabeth's life.

